

Gediminas Lesmaitis

(Wilno)

DOKUMENTY METRYKI LITEWSKIEJ O ZACIĘŻNYCH POLSKICH NA TERENIE WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO ZA CZASÓW ZYGMUNTA AUGUSTA

Polskie wojsko zaciężne za czasów Zygmunta Augusta na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego po raz pierwszy wystąpiło podczas wyprawy poswolskiej w 1557 r., później – od 1561 do 1565 r., a ostatni raz większe oddziały użyto w 1567 r. podczas wyprawy radoszkowickiej.

Był to dość dziwny twór, szczególnie jaskrawo wyrażający nastroje przedlubelskie. Polskie wojsko zaciężne, mimo iż – przynajmniej na początku – utrzymywane na koszt skarbu litewskiego, w zasadzie nie podlegało hetmanowi wielkiemu litewskiemu¹. W konsekwencji dowództwo wojsk litewskich nie śpieszyło się z korzystaniem z usług zaciężnych polskich, uważając je za zbyt drogie i problematyczne oddziały². W przyszłości należałoby rozważyć pytanie, w jakim stopniu pojawienie się tych żołnierzy było uzgadniane przez wielkiego księcia z magnatami litewskimi.

Największy zespół źródeł dotyczących polskiego wojska zaciężnego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Dokumenty dotyczące wielkości wojska są zgromadzone w Aktach Skarbowo-Wojсковych AGAD, sporo informacji można znaleźć w korespondencji Radziwiłłów (AR dział V) oraz listach Zygmunta Augusta do nich³. Poszczególne dokumenty dotyczące

¹ E. Gudavičius, *Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai*, „Karo archyvas“ 13 (1992), s. 108.

² M. Plewczyński, *Wkład Radziwiłłów w rozwój staropolskiej sztuki wojennej w XVI w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica“ 7 (1997), s. 32.

³ *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, oprac. I. Kaniewska, Kraków 1999. Zob. recenzje: M. Janicki, R. Jaworski, *Nad nową edycją listów króla Zygmunta Augusta*, „Przegląd Historyczny” 90 (1999), 3, s. 347-364; R. Jaworski, *Nieznana korespondencja króla Zygmunta Augusta z Mikołajem Radziwiłłem Rudym i Ostafim Wollowiczem z lat 1550-1571 ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich*, „Studia Źródłoznawcze” 41 (2004), s. 92-108; H. Lulewicz, *Daremnny trud edytora? Uwagi na marginesie edycji korespondencji ostatniego Jagiellona*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 44 (2000), s. 177-185.

tego wojska są rozproszone po innych archiwach w Polsce. Spośród publikacji źródłowych należy wymienić zbiór źródeł opracowany przez J. Jasnowskiego, a poświęcony działalności Floriana Zebrzydowskiego⁴.

Z uwagi na fakt, iż polskie wojsko zaciężne służyło na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, część związanych z nimi problemów była rozwiązywana na miejscu, co odzwierciedlają księgi Metryki Litewskiej. Wyszukane w nich informacje można podzielić na dwie podstawowe grupy: dokumenty związane z nadzorem i zaopatrzeniem polskiego wojska zaciężnego oraz dokumenty pozwalające odmiennie spojrzeć na problemy finansowania wojska. Na końcu artykułu krótko omówimy dokumenty związane z udziałem polskich zaciężnych w wyprawie radoszkowickiej.

Nadzór i zaopatrzenie zaciężnych polskich

Dokonując w Polsce zaciągu żołnierzy mających służyć w Inflantach, wielki książę wraz z magnatami litewskimi obok zagadnień czysto wojskowych miał rozstrzygać też sporo kwestii organizacyjnych.

W pierwszej kolejności zaciągniętych żołnierzy (w 1561 r. było ich blisko 4000, później ta liczba wzrosła)⁵ należało przeprowadzić przez terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego, między innymi przez gęsto zaludnione obszary dzisiejszej Litwy. W tym celu wojsko podzielono na oddziały po 300-400 żołnierzy, przydzielono dworzan i wyznaczono trasy, którymi miało się ono poruszać⁶. Przygotowano też zwyczajowe w takich wypadkach dokumenty – ustawy, w których ustalono ceny żywności⁷ i zasady jej nabywania⁸; do miejsc docelowych wysłano zawiadomienia o nadejściu zaciężnych. Na późniejszym etapie pobytu zaciężnych polskich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego dokumenty bieżące nie różniły się od pism wydawanych miejscowym regimentom. O ile to możliwe, starano się zorganizować zaopatrzenie w prowiant⁹, wyznaczono kwatery zimowe¹⁰, proszono o zwłokę w wypłacie zaległego żołdu¹¹. Wyjątkowy los miał spotkać jednak dezertersów. O ile zbiegów spośród miejscowych zaciężnych miano jedynie zatrzymać i ich los zależał od wielkiego księcia, na wniosek hetmana polskiego wojska zaciężnego Stanisława Leśnio-

⁴ J. Jasnowski, *Materiały do działalności wojskowej Floriana Zebrzydowskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 9 (1936), s. 267-304.

⁵ А. Янушкевіч, *Велікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558–1570 гг.*, Мінск 2007, s. 205-207.

⁶ 12.1560 r., *Lietuvos Metrika kn. 564 (1553-1567)*, *Višejių reikalų knyga 7*, parengė A. Baliulis, Vilnius 1996, dok. 14, s. 38; 30.05.1561, ibidem, dok. 30, s. 51.

⁷ 30.05.1561 r., ibidem, dok. 30, s. 51.

⁸ 06.06.1562 r., *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 44, Кніга запісаў 44 (1559-1566)*, падрыхтаваў А. І. Груша, Мінск, 2001, док. 34, s. 41-42.

⁹ 17.09.1564 r., [LM kn. 529, p. 57v-58v], *Русская историческая библиотека*, т. XXX: *Литовская метрика, Отдель первый-второй, часть третья: Книги публичныхъ Двѣль*, т. I, Юрьевъ 1914, № 69, s. 768.

¹⁰ [09.1567 r.], *ML ks. 529*, s. 184. Tutaj i dalej cytowane dokumenty przechowywane są w Rossijskom Gosodarstwonnom Archive Drevnich Aktov w Moskwie, f. 389. Mikrofilmy przechowywane są w Lieruvos valstybės istorijos archyvas w Wilnie.

¹¹ 14.09.1566 r., *ML ks. 267*, s. 76.

wolskiego z 1564 r. starostowie ziem litewskich byli zobowiązani do karania zbiegłych zaciężnych polskich śmiercią na miejscu¹².

Oceniając dokumenty Metryki Litewskiej na temat polskich zaciężnych w ogólnym kontekście zespołu źródeł, należy stwierdzić, że w dużym stopniu są to dokumenty oryginalne, zawierające informacje których nie podają inne źródła. Istnieją też poszczególne dokumenty pozwalające na zweryfikowanie informacji dotyczącej wielkości polskiego wojska zaciężnego¹³.

Kwestie finansowe

Jak już wspomniano, dokumenty o charakterze finansowym dotyczące polskich zaciężnych znajdują się w Archiwum Skarbu Koronnego w Archiwum Głównym Akt Dawnych. W związku z tym wielu historyków przyjmowało bezwarunkowe twierdzenie, że polscy zaciężni byli utrzymywani jedynie przez skarb koronny¹⁴. W ostatnim czasie ten pogląd został złagodzony¹⁵, a białoruski historyk A. Januszkiewicz twierdzi, że wojsko pozostawało na żołdzie obu państw¹⁶. Jednym z najważniejszych dokumentów na poparcie tej tezy jest zachowane w Metryce Litewskiej sprawozdanie finansowe przygotowane przez Ostafiego Wołłowicza, obejmujące przychody i rozchody skarbu litewskiego z lat 1561–1566. Mimo iż w sprawozdaniu nie podano cyfr, wyszczególniono opis najważniejszych wydatków za każdy rok. Żołd dla polskich zaciężnych jest wymieniany w każdym roku, w tekście dodatkowo podkreślając wyjątkowość wypłaty (*зв особна*)¹⁷. Oprócz tego dokumentu w Metryce Litewskiej znajdujemy też inne wzmianki na temat utrzymania zaciężnych polskich na koszt skarbu litewskiego¹⁸. W konsekwencji należy przyjąć, iż istnieje więcej argumentów na uzasadnienie tezy, że pozostawali oni na żołdzie obu państw. Podstawę do uzasadnionych wątpliwości wobec jednoznacznych materiałów znajdujących się w Polsce daje deklaracja zaciężnych polskich spisana przed zacięciem w 1561 r., w której odmawiają oni walki na żołdzie Litwy¹⁹. Informacja zawarta w Metryce Litewskiej pozwala uważniej przyrzeć się temu problemowi.

¹² 17.12.1564 r., *ML ks. 45*, s. 45v-46.

¹³ 12.1560 r., *ML ks. 564 (7)*, dok. 14, s. 38; [1561], *ibidem*, dok. 66, s. 77

¹⁴ J. Wimmer, *Sily zbrojne Korony za Zygmunta Augusta*, [w:] *Studia historyczne Stanisławowi Herbstowi na sześćdziesięciolecie urodzin*, Warszawa 1967, s. 50, 53–55.

¹⁵ M. Plewczyński, *Hetman zaciężny Stanisław Leśniowski herbu Roch ok. 1505-1565*, [w:] *Wojsko, społeczeństwo, historia. Prace ofiarowane Profesorowi Mieczysławowi Wrzowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę Jego urodzin*, red. J. Snopko, P. Fedorowicz, Białystok 1995, s. 41-50.

¹⁶ А. Янушкевіч, *op. cit.*, s. 204.

¹⁷ 03.07.1568 r., *ML ks. 48*, s. 225 [1562 m.]: „до рукъ подскарбего нашего дворного пна Станислава Влошька на заплату людемъ служебнымъ полскимъ...“; k. 225v. [1563 r.]: „до рукъ подскарбего дворного пана Станислава Вольшка и иныхъ слугъ нашихъ на люди служебные ездные и пешие [...] а зособна на служебные полские ездные и пешие до воиска“.

¹⁸ 07.02.1566 r., *ML ks. 267*, p. 110; 07.09.1566 r., *ibidem*, s. 72; 09.09.1566 r., *ibidem*, s. 72; 02.12.1569 r., *ML ks. 49*, s. 69.

¹⁹ J. Jasnowski, *op. cit.*, s. 273-274.

Zaciężni polscy podczas wyprawy radoszkowickiej

W Metryce Litewskiej znajdujemy między innymi dokumenty przedstawiające udział Polaków w wyprawie radoszkowickiej – jednej z największych operacji wojskowych za panowania Zygmunta Augusta.

Metryka Litewska zawiera dwa dokumenty, w których wymieniono polskich rotmistrzów najprawdopodobniej przybyłych z królem do Radoszkowic. Jeden jest spisany po polsku²⁰, drugi w języku ruskim²¹. W dokumentach wskazano miejsca, gdzie mają stanąć rotmistrzowie ze swoimi rotami. Po zlokalizowaniu miejscowości okazało się, że roty były rozmieszczone na południe i południowy zachód od Radoszkowic. Wraz z trzecią listą polskich rotmistrzów zachowaną z popisu wojska z 1567 r., gdzie wymieniono dworzan przydzielonych do tych rot²², ogółem znanych jest 25 nazwisk rotmistrzów. To pozwala wysunąć przesłankę, że do Radoszkowic mogło się stawić około 3500 żołnierzy (maksymalnie 5000) z Korony²³. Nie jest jasny stosunek jazdy do piechoty. Analiza kontyngentu rotmistrzów wykazała, że 8 spośród nich wcześniej służyło w Wielkim Księstwie Litewskim, pozostali – to nowe nazwiska. Kto utrzymywał tych żołnierzy, również nie jest jasne.

Uogólniając powyższe rozważania, można stwierdzić, że mimo okazałego zasobu źródeł przechowywanych w polskich archiwach Metryka Litewska pozostaje ważnym źródłem pozwalającym naświetlić historię zaciężnych polskich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego.

²⁰ [1567 r.], *ML kn.* 529, s. 168.

²¹ [1567 r.], *ML kn.* 529, s. 184.

²² *Русская историческая библиотека*, т. XXXIII: *Переписи войска Литовского*, Петербург 1915, s. 521-522.

²³ H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy*, Warszawa 2002, s. 32.

Tabela 1. Porównanie różnych dokumentów o Polakach w kampanii Radoszkowickiej

NR.	ROTMISTRZ	REKONSTRUKCJA ²⁴	PRZYSTAWSTWA	PRZYSTAWY	
	źródło: 1. РИБ, т. 33, s. 521-522; 2. МЛ кs. 529, s. 168v; 3. МЛ кs. 529, s. 184-184v.		źródło: 1. РИБ, т. 33, s. 521-522; 2. МЛ кs. 529, s. 168v; 3. МЛ кs. 529, s. 184-184v.	dworzane	powiat
1.	Рота пана крайного. – –	Krzysztof Radziwiłł krajczy od 1567 r. hetman dworny i wielki ²⁶	– – –	Гарасіміў Левковіч	Новгородский
2.	Пана Спупецкого; р. Ступецкі; пану Спелецкому.	Stanisław Stupecki Kasztelan lubelski ²⁷	– Słowiański; в Соломиричахъ.	кн. Пётр Масалский	Городенский
3	Пана Тиковского; р. Сіkowski; пань Тиковьскии.	Stanisław Sikowski Hetman polskich zaciężnych w WKSL, pod- komorzu krakowski, kasztelan biecki ²⁸	– Kizmienica; у Выви.	Федоръ По- луянович	Городенский и Новгородский
4	Пана Венгалинского; р. Węglinski; пань Венелинскии.	Stanisław Węgliński Podstoli królewski ²⁹	– Rozanka, Mokres; в Солиханяхъ.	Иванъ Со- потыко	Городенский
5	Пана Замоиского; р. starosta Bielski; пану Замоискому.	Stanisław Zamoyski Hetman nadworny, starosta bełski etc. W WKSL w latach 1561–1565 r ³⁰	– Liubiecz; в Заберези.	Гарасіміў Ерць-молічъ	Городенский

²⁴ Wszystkie tabele z wyjątkiem kolumny „Rekonstrukcja” cytowane są ze źródeł.

²⁵ Tutaj i dalej podane są urzędy sprawowane w ciągu całego życia.

²⁶ *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku*, spisy, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik, 1994, s. 42, 46, 58.

²⁷ M. Plewczynski, *Żołnierze jazdy obrony potocznej za panowania Zygmunta Augusta. Studia nad zaawodem wojskowym w XVI w.*, Warszawa, 1995, s. 81

²⁸ M. Plewczynski, *Żołnierze*, s. 297.

²⁹ Ibidem, s. 308.

³⁰ Ibidem, s. 309; A. Янушкевич, op.cit., s.206.

6	Воеводич Хиневский; р. воіеі Сіпловскі; пану воеводичу Хинавському.	Adrian Chyplowski Łoski W WksL w 1561, 1564–1566 r ³¹	– Zelwa тапа у віелка; у Вывенцу.	Василей Котъ	Городенский
7	Пана Зборовского; р. Zborowski; пану Зборовському.	? Zborowski ³²	– Koscielniow тапа і віелкі, з Szcolna; в Радошковічах.	Богдан Макарович	–
8	Пана Радиминского; р. Radziminski; пану Радиминському.	Stanislaw Radzyminski ³³	– Wiezowiec; в Налбокахъ, и в Тульвее.	Иванъ Федоро- вич Кривобо- лоцкий	Кобринский
9	Князя Вишневецкого; – –	? Miśniowiecki ³⁴	– –	Иванъ Звезда	Слонимский
10	Пана Телкова; р. Ciolek; пану Телку.	Bohdan Telca ³⁵	– Thures; у Воложине.	Григорей За- луский	–
11	пана Трояновского; – –	Andrzej Trojanowski ³⁶	– –	Езофъ Таруса	Белский
12	Пана Конецпольского; р. Koniecpolski; пану Конецпольскому;	Andrzej Koniecpolski ³⁷	– Увіе; у Вишневе.	Янъ Мешков- ский	Троцкий

31 А. Янушкевич, *op.cit.*, s. 206.

32 Znamy trzech Zborowskich, którzy byli w WksL: Marcin, Jan i Piotr. Ostatnich dwóch znamy z 1566 r. А. Янушкевич, *op.cit.*, s. 205–207. М. Plewczynski *pisze* o Mikolaju Zborowskim – taka osoba nie jest znana w tym okresie. М. Plewczynski, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji wojska polskiego w latach 1506-1573*, SMiHW 33, s. 343.

33 М. Plewczynski, *Materiały*, s. 343.

34 W 1567 r. znamy co najmniej dwóch rotmistrzów o takim nazwisku. 01.12.1567, Lietuvos Metrika kn. 531 (1567-1569), *Viešųjų reikalų knyga 9*, patengė L. Anužytė ir А. Baltulis, Vilnius, 2001., dok. 16, s. 45–46.

35 Rotmistrz kozacki na zamku Lepel. 22.08.1566, ML ks. 47, dok. 64, s. 46v

36 М. Plewczynski, *Żołnierze*, s. 256.

37 М. Plewczynski, *Materiały*, s. 343.

13	Пана Михаіла Воловича; р. <i>Michał Wołowicz</i> . –	<i>Michał Wołowicz</i> ³⁸	– <i>Dorezin</i> . –	Станіслав Ореховинскій	Улицкій
14	Пана Остророговы; р. <i>Ostrogog</i> ; пану <i>Ostrogog</i> .	<i>Jan Ostrogog</i> ³⁹	– <i>Zdiesioł</i> ; у <i>Вилневе</i> .	<i>Андрей Оди- нець</i>	<i>Волковъйскій</i>
15	– Р. <i>Maciejowski</i> ; пань <i>Матіевъскии</i> .	<i>Mikołaj Maciejowski</i> starosta spiski, kasztelan rawski, wojewoda lubelski ⁴⁰	– <i>Szczuzin</i> ; в <i>Дорах</i> .		
16	– Р. <i>Podlodoscski</i> ; пань <i>Подледовескии</i> .	<i>Jerzy Podlodowski</i> ⁴¹	– <i>Zoludek</i> ; в <i>Бакилтах</i> .		
17	– Р. <i>Firlej</i> ; пану <i>Фирлюю</i> .	<i>Andrzej Firlej</i> Starosta sandomierski, kasztelan lubelski ⁴²	– <i>Tuskow, Miedzizecz</i> ; в <i>Першахъ</i> .		
18	– Р. <i>Kazanowski</i> ; пань <i>Казановскии</i> .	<i>Marcin Kazanowski</i> Starosta wiski, feliński. <i>W WKSŁ w latach</i> <i>1564–1566</i> ⁴³	– <i>Ozietnica, Holiuka</i> ; в <i>Билутишкаш</i> .		
19	– Р. <i>Trzebienski</i> ; пань <i>Требинскии</i> .	<i>Mikołaj Trzebiński</i> <i>W WKSŁ w latach 1564–1566</i> ⁴⁴	– <i>Uzłowcy</i> ; у <i>Кроеъжишках</i> .		

38 Z innych źródeł gotmistrz nie jest znany.

39 M. Plewczynski, *Materiały*, s. 343.40 M. Plewczynski, *Żołnierz*, s. 302.41 M. Plewczynski, *Materiały*, s. 340.42 M. Plewczynski, *Żołnierz*, s. 298.

43 Idem, s. 300; A. Янушкевич, op.cit., s. 206.

20	– P. Zebryzdowski; пану Жабридовському.	Zygmunt Zebryzdowski Wojści krakowski, starosta sądecki. krajczy. W WKsL w latach 1562–1566 ⁴⁵	– Jaworka; в Каменю.		
21	– P. Mikołaj Sieniewski; пану Миколаю воеводичу руському.	Mikołaj Sieniewski Hetman polny koronny etc. W WKsL w latach 1561–1566 ⁴⁶	– Koriley kx. Szortoryjskiego; у Тершевичах, в Києвцу, и в Волпе.		
22	– P. Orzechowski; пань Ореховский.	Jan Orzechowski ⁴⁷	– Roszerow, Moiczadz; в Лоуску.		
23	– P. Derśniak; пань Дершнякъ.	Stanisław Derśniak Wojści samborski. W WKsL w latach 1565– 1566 ⁴⁸	– Wsielub; в Бакумах.		
24	– P. Piljeski. –	Jan Piljeski Starosta lubelski, parczowski. W WKsL w la- tach 1564–1566 ⁴⁹	– – –		
25	– – Пан Красицил.	?	– – В Лихачах.		

38 Z innych źródeł rotmistrz nie jest znany.

39 M. Plewczynski, *Materiały*, s. 343.

40 M. Plewczynski, *Żołnierz*, s. 302.

41 M. Plewczynski, *Materiały*, s. 340.

42 M. Plewczynski, *Żołnierz*, s. 298.

43 Idem, s. 300; A. Янушкевич, op.cit., s. 206.

Giediminas Lesmaitis

ДОКУМЕНТЫ ЛИТОВСКОЙ МЕТРИКИ О ПОЛЬСКИХ
НАЁМНИКАХ НА ТЕРРИТОРИИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКОГО ВО ВРЕМЕНА СИГИЗМУНДА АВГУСТА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена обзору возможности привлечь к исследованию истории польских наёмников на территории Великого Княжества Литовского до смерти Жигимонта Августа документов Литовской Метрики. Больше всего документов в данном источнике по темам порядка в войску, его обеспечении и финансовых вопросах. Также внимание уделяется вопросу полских неёмников в Радошковицкой компании, так как имеется небольшой комплекс источников из трех документов.

Перевод Автора

